

Рецензия
от проф. д-р Владимир Димитров Аврамов

ВТУ „Св. Кирил и Методий”, Факултет по изобразително изкуство
за дисертационен труд на доц. Елена Николаева Кантарева-Дечева
на тема:

**ПОДОВИ МОЗАЙКИ ОТ ЕПИСКОПСКАТА БАЗИЛИКА НА
ФИЛИПОПОЛ – ТЕХНОЛИГИЯ И ТЕХНИКА, СЪСТОЯНИЕ,
ПРОБЛЕМИ, РЕСТАВРАЦИЯ**

АМТИИ „Проф. Асен Диамандиев”, Пловдив

Научна област: 8. Изкуства

Професионално направление: 8.2. Изобразително изкуство
Докторска програма „Приложни, изящни изкуства и дизайн”

Научен ръководител: проф. д-р Галина Лардева-Минкова

1. Данни за дисертанта

Елена Кантарева започва професионалното си образование в НХГ „Цанко Лавренов”, Пловдив. През 1989 г. завършва специалност „Консервация и реставрация” в НХА, София. Същата година вече е на работа в НИПК (в областта на античните мозайки) и в Археологически музей Пловдив. Специализира Консервация и Реставрация на живопис в Центъра за художествена консервация в Уилямстаун, Масачузетс, САЩ през 1997 и 2006 г. През 2012-2013 е назначена за зам. директор на ОИ „Старинен Пловдив”, а от 2021 г. е негов директор (ВрИД).

От 2003 до настоящия момент е преподавател в АМТИИ, Пловдив (2003-2006 – хоноруван; 2005-2008 – на основен трудов договор). През 2008 г. става доцент в Катедра „Изящни изкуства”, където е ръководител на специалностите „Църковна живопис” и „Стенна живопис”. Членува в авторитетни професионални творчески организации: СБХ, АРБ (Асоциация на реставраторите в България), член на Международния комитет за консервация на мозайки (ICSM). Ръководител е на творчески колективи (от 2003г. до днес) за реставрация и консервация на подови мозайки в „Малката” и „Голямата” базилики в Пловдив, практикуващ стенописец и иконописец (съвместно с Дечко Дечев): храм „Успение

Богородично” в Пампорово, иконите в „Св. Висарион Смолянски”, стенописи в „Св. Петка”, с. Рила; в „Св. Георги” в ЖК Бяла черква, София и др.

Доц. Кантарева има завидна творческа и научна биография, в която фигурират: над 15 мащабни реставрационни обекта, над 40 участия в специализирани художествени изложби, 20 участия в научни конференции и симпозиуми, множество публикации в областта на мозайката...

2. Данни за докторантурата

Елена Дечева е зачислена за докторант самостоятелна форма на обучение към катедра Приложни изкуства на АМГИИ - Пловдив с № РД-27-034/28.04.2017г. Отчислена е с право на защита с РД-27-006/02.06.2020г.. **При реализиране на дисертацията няма допуснати никакви нарушения.**

3. Данни за дисертацията и автореферата

Трудът изцяло съответства с изискванията на ЗВО в РБългария. Той е образец за ясна структурираност и логична експозиция и заедно с автореферата представляват корпусна и оригинална научна разработка. Състои се от: Съдържание, Увод, 5 глави, Заключение, Научни приноси, Публикации по темата и Библиография с 83 заглавия. В общ обем от 176 стр., трудът е подкрепен от 130 фотографии, обезпечаващи визуално спецификата на изследваната тема. **Авторефератът коректно отразява текста на дисертацията и има отчетливо генерализиращата функция. Използваната методика и инструментариум са подбрани оптимално и съответстват на поставените задачи и цел на изследването.**

От езикова гледна точка стилистичния похват на Елена Кантарева е ритмична комбинация от ерудирани „речитативи” (Гл. II и Гл. V) и добре поставени „тихи” публицистични паузи между тях (Гл. III и Гл. IV). Подобен „морфологичен” модел е великолепно синтезиран от Моцарт в прочутата му фраза: „Красотата на музиката не е в нотите, а в паузите между тях”.

4. Научни приноси

Собствената художествено-творческа и научна дейност на автора протича в две направления, маркиращи две успоредни сфери на

креативност – едната е по-скоро на границата между науката и изкуството, доминирана от хуманитаризма, етиката и опазването на културното наследство (реставрацията); другата олицетворява демиургичния творчески акт (сакралната живопис и стенопис). Това е отличителна черта на твореца Елена Дечева, физиономичен авторски белег, който до голяма степен се проектира и върху избора на изследването. И макар че авторът съвсем безстрастно на пръв поглед изгражда експозето си, аз смятам, че в тази наглед отдалечена гледна точка към реставрацията има огромен елемент на мощна персонална импулсивност, на много лично отношение (субективно, разбира се, но в най-хубавия смисъл на думата) и любов... Смятам, че този „25-и кадър“ е от огромно значение за изявяване на авторовата позиция към проблематиката на труда и ще започна именно оттам:

Реставрацията е много благородна, етична професия (територия), включваща както комплексна научна подготовка в различни области като химия, физика и биология, така и морален личен императив към съхраняване и опазване на материалната същност на националните ни културни ценности. Профилът на реставратора, обаче, не е едностранен и пряко подчинен единствено на парадигмата за „капсуловано“ физическо опазване на артефакти. Съвременният реставратор има компетенциите за умела комуникация и в паралелни сфери, той е в плътна колаборация с учени, куратори, изкуствоведи, мениджъри, представители на различни църковни деноминации. И не на последно място – професионалната същност на „големия“ реставратор включва и интуитивното му усещане за превантивна консервация на наглед безпроблемни, надеждни обекти. Може би именно това е в основата на когнитивния поглед на реставратора към естествения субект на реставраторската дейност – художника-мозаист, стенописец (респ. иконописец). В оптимизирания си вариант този „диалог“ (тандем) се съвместява в една и съща личност – призвана да създава и съхранява едновременно. И в случая с Елена Дечева е именно така. Комплексната ѝ подготовка и рутина ѝ дават възможност да изведе „есенцията“ от реставрираните обекти и да ги интегрира интерпретативно в своите авторски проекти. По подразбиране, технологичната безупречност тук е несъмнена!

Съдържанието на дисертацията е много добре структурирано както хронологично, така и технико-терминологично. Диалектичната му последователност силно ми напомня своеобразен библиотечен

класификатор. **Уводът** закономерно акцентира и върху предисторията, и върху съвременните технико-технологични проучвания на подови мозайки, и върху актуалните реставрационни начини за осъществяване на подобни времеви диалози. Много коректно (с необходимата датировка и стилова характеристика) са описани подовите мозайки във Филипопол от двата основни периода: II- Пв. и IV- VI в. За дисертацията от особено значение е втория период, включващ подовите мозайки на Епископската базилика. Със своята зашеметяваща площ от над 2000 кв.м. това е „най-големия запазен на място мозаечен под на раннохристиянска базилика от IV- VI в. в Европа” (с.5). Акцентира се върху анализа на реставраторските процеси до 1990г., а и след тази съдбовна за икономическата обстановка в България година. Увода в голяма степен олицетворява развитието на самия труд – от общото към частното. Върху обща карта на подовите мозайки от антични сгради („Ирини”, Малката и Голямата базилика), Дечева разполага като на мизансцен своите протагонисти (техниката и технологията) във времевата постановка на своята мозаечна „пиеса” – от предходните консервационно-реставрационни работи (1983-2000) до настоящето състояние на базиликата, плод на общ творческо-технологичен процес: консервация, реставрация, експониране и защита (2015-2020). Този процес дава на Епископската базилика „шанс за нов живот“(с.5) – голямата цел на изследването, а на автора на дисертацията – уникална възможност да „приложи съвременни аналитични техники и методи за реставрация” (с.165). И тя ги използва (специализираните методи) в целия им диапазон: от чисто практическите „лабораторен анализ”, „стратиграфски проучвания” и пр. до теоретико-интердисциплинарните: исторически, описателен, сравнителен, стилив иконографски анализ, експериментално-аналитичен, дори дедуктивен.. Това добавя към труда едно допълнително усещане за Единство на време, място и действие – нещо много типично за римското изкуство (респ. и за римската подова мозайка).

Задачите на изследването са „решени“ много находчиво и всъщност са основата за научно приносния характер на труда. Не случайно формулировката на 12-те приноса в края му (безусловно много стойностни) почти напълно се припокриват с поставените в Увода задачи. Това само по себе си е красноречиво за дисциплинираната и методична работа в „преследване” на целта и задачите на изследването.

В края на Увод-а, като мощна подкрепяща колона е изявена и информационната база, обезпечаваша неговата обективност: трудове на

авторитети в архитектурата и мозайката от древността до днес, лабораторни анализи на хоросани, свързватели, тесери, публикации по темата за консервирането и реставрацията на мозайки.

Гл. I започва с впечатляващ списък от 13 обекта с антични подови мозайки, разкрити само в Пловдив (с.9) – една благодатна основа за проучване на континуитета на римските мозайки от времето на Империума в последвалата Източна Римска империя. Отбелязани са и местата за тяхното експониране – в РАМ Пловдив, както и извън него. Закономерно, основният акцент е върху т.2. – Епископската базилика от IV-VI в. (с.14 – 16) – трикорабна внушителна сграда с открит двор и разкрити полихромни подови мозайки, на места в три слоя един върху друг, или с „3 пода” според автора (с.64-65). Сградата е основен „участник” в мащабната съвместна програма от 2017 г. между община Пловдив и фондация „Америка за България” за реставрация, консервация и експониране на антични мозайки на територията на древен Филипопол.

В Гл. II фокусът попада върху спецификата на подовата мозайка от Античността до днес, както и върху организацията на мозаечните ателиета. Като практикуващ монументалист (и ръководител на стенописен екип) ще отбележа, че начинът на стиковане на творчески екип в древността и в съвременното е напълно идентичен. Особено при реализация на огромни по мащабите си обекти вътрешната организация и безусловната дисциплина и самоотдаденост са абсолютно необходими. Стилвата близост и професионалната сръчност на различните членове на подобен артел обезпечават в огромна степен квалитета и естетиката на „общата” творба, а вещото ръководене на процеса добавя имплицитната кумулативна енергия, която всяко художествено произведение притежава по дефиниция.

В главата са отразени и класическите начини за редож на мозайки (т.н. опуси), както и технологичната последователност при съответния вид редож.

Може би леко се отклонявам, но ми се иска да споделя, че от описаните в **първата и втората част** антични филипополски образци и технологичното развитие на мозайката (нужната база, алегоричния „пейзаж“ на научното проучване) почти като от лампата на Аладин се разнася „историческото вълшебство” на тази всъщност поанталистична каменна живопис с всичките ѝ „бисери”: малките ломени каменни тесери, смалтовата мозайка и опус сектиле, емайла... И като намесих Аладин – нека продължа, че гледайки отгоре тези възстановени мозаечни равнини, аз

се чувствам точно като него, носещ се на вълшебното килимче над тази приказна повърхност...

Гл. III е естественото „стъбло“ на изследването, чиято безспорна корона се „разлиства“ най-корпусно в Гл. V. Леко дериватна на Първа глава, Гл. III разглежда в много по-голяма конкретика (и в историческа периодизация) **основния „атрибут“ на Голямата базилика – подовите мозайки.** Уникалните по своя мащаб декоративно-илюзионистични формации наистина са огромно предизвикателство за възстановяващия ги колега-реставратор. Изявен монументалист като Дечева няма как да не „разкрие“ композиционната симбиоза между декоративните модулни пана (били те фризове или паркетиращи фигури) и намиращите се в пространствата между тях реалистични изображения – кошници, вази, плодове и птици. Засегнати са основни стенописни принципи - ритъм, тектоничен ред, симетрия и асиметрия, растер, ортогонални мрежи, цветови хармонии... Ето я и голямата поанта, фиксирана от автора: „Тези мозайки нямат паралел с нито една от известните композиционни схеми и декоративни елементи, разпространени в Римската империя. Те притежават свой специфичен облик, съчетал различните влияния с местната култура, традиции и ресурси...“ (с.87-88).

Аналогично на връзката между Гл. I и Гл. III, **Четвърта глава** е генеалогично продължение на Втора, само че адаптирана към съответния обект. Стратиграфията и технологичния мозаечен релеф от средиземноморската Античност са пренесени на конкретен терен – Пловдив и Епископската базилика. Задълбочените и много точно описани наблюдения са буквален еквивалент на технологичен наръчник за редене на подови мозайки; на едно „влакче през вековете“, с което съвременните мозаисти (студенти) могат да се „повозят“, придружени от информиран гид, през наглед недостъпната и енигматична територия на мозайката...

Стъпвайки върху ерудицията си и блестящите си познания за естеството на мозаечните материали, Елена Дечева съвсем естествено поставя „короната“ на труда си – **Пета глава.** Тази глава съвместява научния анализ и споделени лични творчески практики, ясна кохезия между теоретични възможности и практически резултати. За мен това е най-ценната част на труда, защото безусловно разкрива не един отвлечен полемист, а истински практикуващ творец, използващ по оптимален и оперативен начин познанията си. Това е и сериозен приносен момент от гледна точка на педагогическите способности, с които доц. Кантарева

несъмнено си служи – обособяването на екипи, даващи възможност на настоящите ѝ възпитаници да навлязат подготвени във вечната колаборация между преподавател - апологет и обучаващ се - адепт.

Вместо препоръки (каквито наистина нямам) искам съвсем чистосърдечно да призная, че реалността, създадена от Елена Дечева и екипа ѝ е толкова респектираща и осезаема, че лексиката ми просто не може да я обхване в мащабната и цялост. Струва ми се и твърде претенциозно и бездушно да я определям или класифицирам в някаква казионна стилистично-художествена форма (норма). „Възкресеното“ от нея просто трябва да се преживее и почувства на живо!.. При това многократно! И тук ще се опра на Анри Бергсон: „В съзнанието ми няма нищо, което преди това не е минало през чувствата..“

Заключението резюмира много прецизно наблюденията и притежава завидно, почти интонационно членение на текста. Това го прави ясно и категорично, без да „олекотява“ смисловия му потенциал.

В своите **Научни приноси** Елена Кантарева извежда много коректно в 12 пункта основните качества на дисертационния си труд. Те са прецизирани обобщения на изследваните в дълбочина вътрешни движения в реставраторската практика и **аз съм абсолютно солидарен с тях**. И още нещо: Приносите ѝ не са обременени с излишна помпозност. Директно се фокусират върху съвременното консерваторско и реставраторско изкуство и го формулират с красноречива лексика. Оформянето им е много интелигентно, с едновременно изнесена (безстрастна) и вътрешна (Looking inwords) гледна точка (както споменах в началото). Покриват цялото амплоа на един почтен творец, аналитично и методично подходящ към проблематиката в различните жанрове, в които работи. Умишлено са лишени от провокация и шокиращи иновации, които почти винаги са еквивалент на повърхността демонстрация на самоцелен епатаж и трудно прикриват една „празна“ художествена форма.

Публикациите в специализирани издания са изцяло в проблематиката на дисертацията и са напълно достатъчни за покриване на изискванията на ЗРАСРБ и НАЦИД.

5. Заключение.

Изследването на доц. Кантарева-Дечева е много стегнат, комплексен труд, буквална „дисекция“ на поставения проблем. Налага се усещането за „влизане“ в темата от първо лице, с изявено творческо присъствие на

базата на натрупан богат емпиричен опит. За мен, обаче, безусловната „полезност“ на труда е в малко по-друга плоскост, а именно: чрез задълбочения си научно-практичен анализ в толкова респектираща сфера, Елена Кантарева символично осигурява гарантирана солидна подготовка на своите студенти, нейни професионални наследници – пластична, естетична, етична... Налице е както педантичното разглеждане на реализирани лични обекти, така и иманентна заявка за оформяне на съвременен холистичен реставрационно-консервиращ модел, включващ както мозайки, така и стенописи, икони, утвар..

На базата на всичко горепосочено и след задълбочено запознаване с научния труд и съпътстващите го документи давам своята **положителна оценка за дисертацията. Убедено заставам зад достойнствата на изследването и препоръчвам на Научното жури да присъди на доц. Елена Николаева Кантарева-Дечева образователната и научна степен „доктор“!**

09.01.2022г.

проф. д-р Владимир Аврамов

гр. Велико Търново